

Köhler, Piotr / Skrzyński, Tomasz

Ikonografia botaniczna w spuściźnie Antoniego Wrzoska (1908-1983)

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 50/3-4, 197-218

2005

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Piotr Köhler

Uniwersytet Jagielloński

Kraków

Tomasz Skrzyński

Archiwum Nauki PAN i PAU

Kraków

IKONOGRAFIA BOTANICZNA W SPUŚCIZNIE ANTONIEGO WRZOSKA (1908–1983)

Wiosną 2004 r. w Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie¹ odbyła się wystawa poświęcona Antoniemu Wrzoskowi (1908–1983). Uczony ten był wybitnym geografem, rektorem Wyższej Szkoły Ekonomicznej we Wrocławiu, profesorem na Uniwersytecie Jagiellońskim i Wyższej Szkole Pedagogicznej w Krakowie. Badaniami swymi obejmował zagadnienia z szeroko ujętej geografii społeczno-ekonomicznej oraz geografii regionalnej. Szczególne miejsce w jego twórczości naukowej zajęła antropogeografia, której podręcznik opublikował wspólnie z B. Zaborskim już w 1939 r.² Po objęciu katedry geografii ekonomicznej na Uniwersytecie Jagiellońskim w 1955 r. opracował szereg koncepcji programowych dotyczących zarówno badań naukowych, jak i studiów geograficznych. Był uczonym, który łączył rozległą wiedzę i erudycję ze skromnością³.

SPUŚCIZNA ANTONIEGO WRZOSKA W ARCHIWUM NAUKI PAN I PAU

Zgromadzone przez Antoniego Wrzoska w ciągu życia materiały staraniem córki, pani Justyny Wrzosek-Matl, trafiły do Archiwum Nauki⁴ w kilku partiach

w latach 1984–2004. Są one uporządkowane według wytycznych opracowywania spuścizn archiwalnych po uczonych⁵ i opatrzone sygnaturą K III-74. Zgodnie z zaproponowanym tam schematem spuścizna została podzielona na następujące grupy: prace twórcy spuścizny, materiały działalności, biograficzne, korespondencja, materiały o twórcy zespołu, materiały rodzinne i osób obcych, załączniki. Obejmują one około 6,5 metrów bieżących. Ich zawartość przybliży sporządzony w Archiwum Nauki spis. Spuścizna odzwierciedla kierunki zainteresowań naukowych i pozanaukowych Antoniego Wrzoska, a także pokazuje korzenie rodzinne i bogate kontakty w kraju i za granicą.

Materiały twórczości naukowej zawierają głównie opracowania powojenne, zarówno publikowane, jak i pozostające w maszynopisie. Dotyczą one przeważnie geografii gospodarczej. Do ciekawszych należy, związane z udziałem w konspiracyjnym życiu naukowym, opracowanie pt. *Ziemia powracająca. Obraz geograficzno-gospodarczy*. 3. Śląsk, Warszawa 1943.

Bogate materiały warsztatowe dotyczą w przeważającej części geografii gospodarczej Polski i świata. Zawierają m.in. wypisy z literatury, notatki (z odczytów, posiedzeń naukowych, do referatów i wykładów itp.), wykresy, mapy odręczne (częściowo odziedziczone po ojcu Tomaszu) i wycinki prasowe. Na szczególną uwagę zasługuje odpis protokołu delimitacyjnego Polski i Czechosłowacji na odcinku śląsko-morawskim z 1938 r. z protokołami dodatkowymi, oraz materiały dotyczące powojennego ustalenia granicy polsko-czechosłowackiej (m.in. odpisy memoriału w sprawie Śląska Zaolziańskiego, fragmenty protokołu posiedzenia komisji polsko-czechosłowackiej w Moskwie w czerwcu 1945 r.).

Kolejną grupę stanowią dosyć obszerne materiały działalności organizacyjnej i naukowo-dydaktycznej, m. in. w Uniwersytecie Jagiellońskim, w Wyższej Szkole Ekonomicznej we Wrocławiu, w Instytucie Geografii PAN, w Komitecie Nauk Geograficznych PAN, w Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego, w Polskim Towarzystwie Geograficznym, w Instytucie Śląskim, w Komitecie Naukowym Encyklopedii Geografii Świata i in. Wśród nich szczególnie interesujące są materiały i teksty z sympozjów i zjazdów naukowych krajowych i zagranicznych, m. in. w Libicach (1957 r.), Sztokholmie (1960 r.), Londynie (1964 r.), Sofii (1975 r.) i w Moskwie (1976 r.). Warto też zwrócić uwagę na akta dotyczące działalności w Komisji Ustalania Nazw Miejscowości. Powstała ona tuż po drugiej wojnie światowej w związku z objęciem przez Polskę Ziemi Zachodnich i Północnych. Natomiast mapy wykorzystane w działalności tej komisji zostały przekazane przez rodzinę uczonego do Biblioteki Jagiellońskiej.

Zmagania A. Wrzoska z bezwzględными nieraz wymaganiami redakcji czy wydawnictw pokazują zachowane w spuściznie materiały działalności wydawniczej, zwłaszcza korespondencji. Dla zobrazowania tych zmagania warto przytoczyć fragment listu uczonego do jednej z redakcji: „Odsyłam w załączeniu dwa egzemplarze maszynopisu *Czechosłowacja* z powtórnie przeprowadzonymi

skrótami, zmianami i skreśleniami. Dokonałem bohaterskich wysiłków żeby skreślić jak najwięcej bez kompletnego pozbawiania sensu całego układu opracowania. W wyniku udało się w egzemplarzu przepisany bardzo luźno [68 str. [...]] skreślić ogółem 15 stron. To jest już absolutna granica. Jeżeli dla redakcji to nie wystarczy to proszę skreślać dalej, nawet do pozostawienia tylko 3 stron, ale w takim wypadku proszę bezwzględnie skreślić [także] moje nazwisko na artykule [...]"

W materiałach działalności popularyzatorsko-oświatowej Antoniego Wrzoska do ciekawostek należy scenariusz filmu pt. *Ziemia Kłódzka*.

W obszernej grupie materiałów działalności naukowej ważne miejsce zajmują recenzje i opinie z racji uzyskiwania stopni naukowych m.in. prac doktorskich i magisterskich. Twórca spuścizny był także recenzentem wielu tekstów przeznaczonych do druku. Ich tematyka była różnorodna (np. jaskinie, przemysł szwajcarski, historia turystyki, monografia miejscowości Zawoja). Niektóre recenzje dotyczą opracowań obcojęzycznych. Także profil ocenianych tekstów był bardzo różny (monografie, prace popularno-naukowe, podręczniki szkolne). Ich poziom też bywał rozmaity. O jednym z nich twórca spuścizny pisał: „Skrypt został opracowany przez autora niewątpliwie z dużym wysiłkiem i nakładem czasu, jednakże dał wynik całkowicie negatywny. [...] brak [mu] podstawowych wiadomości [z] nauk przyrodniczych, nie tylko z geografii, ale także z biologii, geologii, chemii i technologii”. Obok tekstów recenzji zachowały się niekiedy same materiały przesłane w tym celu do twórcy spuścizny. Wśród nich jest m. in. 30 stronicowy wykaz haseł I tomu *Górnośląskiego Słownika Biograficznego* XIX i XX wieku oraz część poufnych w okresie PRL załączników do pracy habilitacyjnej A. Maryńskiego, ukazujących demograficzne konsekwencje powojennych wysiedleń Ukraińców z województwa rzeszowskiego i krakowskiego.

Interesującą grupę stanowią materiały biograficzne twórcy spuścizny. Zawierają m.in. jego dokumenty osobiste: metrykę, świadectwo maturalne, indeks, dyplom magisterski, dowody osobiste, życiorysy, umowy o pracę, mandat radnego Śląsko-Dąbrowskiej Wojewódzkiej Rady Narodowej. Z okresu drugiej wojny światowej warto wymienić kenkartę, kartę pracy, zaświadczenia, legitymację ubezpieczeniową, ausweiss. Obszerą i interesującą grupę stanowią notatki z gimnazjum, studiów i wyjazdów zagranicznych (m.in. Czechosłowacja, Francja, Jugosławia, Niemiecka Republika Demokratyczna, Węgry, Wielka Brytania, Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich). Materiały biograficzne obejmują także nominacje, liczne odznaczenia (m.in. dyplom członka honorowego Słowackiego Towarzystwa Geograficznego) oraz plakietki. Pokażny zbiór fotografii ilustruje zarówno życie rodzinne, jak i zawodowe. Zachowały się m.in. zdjęcia z wycieczek studenckich, z wytyczenia nowej granicy polsko-czechosłowackiej w 1938 r. i z okresu okupacji hitlerowskiej (np. znad Sanu w 1941 r., z pracy).

Wiele informacji o twórcy spuścizny i jego kontaktach prywatnych i naukowych wnosi korespondencja. Obejmuje ona lata 1928–1929 i 1937–1983. Zawiera zarówno korespondencję z instytucjami, jak i z poszczególnymi uczonymi. Ukazuje aktywność A. Wrzoska zarówno w kraju, jak i za granicą (listy otrzymane od adresatów z Austrii, Czechosłowacji, Japonii, NRD, Szwajcarii, Szwecji, Węgier, Wielkiej Brytanii, Włoch, ZSRR i in.). Jako ciekawostkę można wymienić kopię opinii napisanej do podania dr Adama Jelonka o wyjazd naukowy do Zjednoczonej Republiki Arabskiej (Egiptu).

Najobszerniejszą część bogatych materiałów rodzinnych stanowią materiały córki A. Wrzoska – Justyny, w tym m.in. wspomnienia. Znajdują się tu też archiwalia żony A. Wrzoska – Marii, jego rodziców – Tomasza i Kingi, babki – Matyldy i szwagierki – Ludmiły. Są to m.in. dokumenty osobiste, korespondencja, odbitki publikacji i zdjęcia. Szczególną uwagę zwracają materiały ojca A. Wrzoska – Tomasza, który był inżynierem kolejowym.

Nieliczną grupę tworzą materiały o twórcy spuścizny. Są to wycinki prasowe i oceny jego działalności naukowej.

Ostatnią grupę stanowią materiały obce. Obejmuje ona druki i czasopisma oraz maszynopisy różnych autorów dotyczące geografii przemysłu, urbanistyki, transportu i in.

Spuściznę zamykają zebrane w formie załącznika egzemplarze drukowanych prac A. Wrzoska i nadbitki różnojęzycznych publikacji badaczy polskich (np. Mieczysława Klimaszewskiego czy Jerzego Kondrackiego), czechosłowackich, niemieckich, angielskich i węgierskich z dedykacjami dla niego.

IKONOGRAFIA BOTANICZNA I JEJ TWÓRCA

Wśród dokumentów prezentowanych na wspomnianej na wstępie wystawie były również ryciny roślin. Zwróciły one uwagę, jako że osoba Antoniego Wrzoska nie była dotychczas łączona z botaniką. Okazało się, że ich autorem był Tomasz Wrzosek, ojciec Antoniego.

Tomasz Wrzosek

Tomasz Julian⁶ Wrzosek (ryc. 1) urodził się 13 lutego 1852 r. we wsi Lubień w powiecie i guberni piotrkowskiej w Królestwie Polskim jako syn Tomasza (nadleśniczego w Prandocinie, uczestnika powstania styczniowego) i Matyldy z Lipków. Rodzina należąca do szlachty miała korzenie tatarskie. Jakiś czas po śmierci męża Matylda Wrzosek przeniosła się do zaboru austriackiego, do Krakowa. Tomasz uczęszczał do szkół prawdopodobnie najpierw w Sosnowce koło Prandocina, a następnie w Pińczowie. Studiował w Wiedniu w Cesarsko-Królewskim

Instytucie Politechnicznym. Z dniem 1 stycznia 1873 r. został zatrudniony na Austriackiej Kolei Państwowej. Zachowało się kilka rysunków i fotografii dokumentujących jego udział w budowie kolei karpackiej na odcinku Tarnów-Muszyna-Leluchów (budowanej w latach 1873–1876). Jednak dopiero 13 maja 1884 r. na jego prośbę Namiestnictwo przyznało mu austriackie obywatelstwo, a 10 lipca 1884 r. został wpisany jako przynależny do miasta Nowy Sącz. Pełnił wówczas funkcję urzędnika Kolei Państwowej Tarnowsko-Leluchowskiej w tym mieście. W końcu XIX w. był nadkomisarzem maszyn. Do 21 lutego 1913 r. pełnił funkcję komisarza egzaminacyjnego dozorców kotłów i maszyn parowych oraz prowadzących lokomotywy.

Korzystając zapewne z możliwości, jakie dawała praca na kolei, odbył szereg podróży zagranicznych. Był m.in. w Niemczech, Włoszech, Anglii, Francji, Holandii i Szwajcarii. Jak pisze jego wnuczka, niezależnie od wykonywanego zawodu – nie licząc uzdolnień w zakresie rysunku i malarstwa – interesował się literaturą, historią, botaniką i anatomią. Znał kilka języków obcych. Biblioteka domowa liczyła blisko 1000 tomów, a wśród nich znaczną pozycję zajmowały książki opisujące kraje i podróże, atlasy i powieści w kilku językach.

Dopiero po śmierci matki w 1898 r., mieszkając już w Krakowie, ożenił się z Kunegundą Kubik (1871–1920). Razem z rodziną wiele czasu spędzał w Słonem (dziś w obrębie Rabki), gdzie kupił domek góralski. Zmarł 10 października 1922 r. Miał brata oraz jednego syna – Antoniego, późniejszego rektora Wyższej Szkoły Ekonomicznej we Wrocławiu i dziekana Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi UJ⁷.

Ryciny roślin

Ikonografia botaniczna liczy ogółem 191 rycin (145 gatunków⁸), z których część jest własnością Archiwum Nauki PAN i PAU, a reszta pozostaje w posiadaniu pani Justyny Wrzosek-Matl, córki Antoniego Wrzoska. Dzięki jej uprzejmości przez pewien czas po zamknięciu wystawy całość ikonografii znajdowała się w Archiwum Nauki PAN i PAU, co umożliwiło opracowanie jej pod względem botanicznym.

Ryciny roślin zawarte są w następujących albumach lub innych jednostkach:

1). *Zeszyt z rycinami botanicznymi Tomasza Wrzoska*, 1865 r.⁹ Jest to album, którego wysokość grzbietu wynosi 13,5 cm, a szerokość okładki – 21,5 cm. Posiada oprawę tekturową, brzegi kart są złożone. Na drugiej stronie okładki znajduje się odcisk pieczętki: „Antoni Wrzosek” oraz ręcznie wpisana informacja: „25 Roslin [sic] rysował Tomasz Wrzosek w październiku, listopadzie i grudniu 1865 roku w Pińczowie”. Rysunki wykonano piórkiem czarnym tuszem i pokolorowano. Każdy z nich umieszczony jest pojedynczo, centralnie na stronie. W jej lewym górnym rogu znajduje się oznaczenie klasy i gromady według systemu

Linneusza w postaci skrótu „Gr.” i kolejnej numeru klasy zapisanego przy pomocy cyfr rzymskich (I–XX, z wyjątkiem: VII, X, XVII i XVIII) i gromady – arabskich (1–3). W prawym górnym rogu umieszczono nazwę rodziny według systemu De Candolle’a, np.: Jasmineae (obecnie: Oleaceae), Amomeae (obecnie: Zingiberaceae), czy Synanthereae (obecnie: Asteraceae). Podpis znajduje się pod ryciną u dołu strony i składa się z nazwy łacińskiej gatunku w ówczesnej ortografii i według ówczesnej systematyki (np.: *Ricinus palma-Christi* – obecnie: *Ricinus communis* L., *Rheum undulatum* L. – obecnie: *Rheum rhabarbarum* L., *Thea chinensis* Sims. – obecnie: *Camellia sinensis* (L.) O. Kuntze) i polskiej, np. kurkuma (obecnie: ostrzyż długi), dziki imber niemiecki, ośle uszy (obecnie: obrazki plamiste), karlina (obecnie: dziewięciśń beżłodygowy). Do albumu dołączonych jest kilka stron zawierających dalszych 12 rysunków, z których kilka wykonano tylko ołówkiem. Ryciny te opisane są po łacinie lub rosyjsku.

2). 27 kart niebieskiego papieru zszytych razem, noszących tytuł *Botanika. Ciąg dalszy*¹⁰. Jest to być może fragment notatek. Tekst dotyczy następujących zagadnień: morfologia kwiatów i kwiatostanów, podział roślin na gromady według systemu Linneusza, wprowadzenie podstawowych terminów (takich, jak gromada, klasa, rodzina, system roślin, gatunek i flora), historia botaniki (Krzysztof Kluk, Stanisław Bonifacy Jundziłł, Willibald Besser, Antoni Andrzejowski, Jakub Waga, Feliks Berdau, życiorys Karola Linneusza), układ Linneusza. Na marginesach znajdują się opisane i najczęściej pokolorowane rysunki. Ilustrują one podstawowe zagadnienia z morfologii kwiatów i owoców, np. „słupek górny – okwiat dolny, słupek dolny – okwiat górny, słupek górny – okwiat okołozałączniowy” (s. 3), „kłos, bazia vel kotek” (s. 8), „bukiet, baldaszkogrono, wierzchotka, baldaszek” (s. 11), „baldaszek złożony, kwiatogłówka” (s. 12). Niektóre z tych terminów nie są już używane, np. bukiet czy kwiatogłówka. W dalszej części notatek ryciny przedstawiają już rośliny, np.: *Zingiber officinale* [*Zingiber officinale* Roscoe] (s. 29), *Erythraea Centaurium* [*Centaurium erythraea* Rafn] (s. 44), *Cephaelis Ipecacuanha* [*Cephaelis ipecacuanha* (Brot.) A. Rich.] (s. 52). Dla większości z nich nie podano nazw polskich, z kilkoma wyjątkami, np. cytowanego powyżej gatunku *Cephaelis ipecacuanha* (Brot.) A. Rich. ówczesna polska nazwa to cinchona (drzewo chinowe) [obecnie gatunek ten nazywa się ipekakuana prawdziwa (wymiotnica prawdziwa)]. Łącznie znajduje się tu 48 rycin, w tym – przedstawiciele 31 gatunków.

3). *Rośliny Sto dwadzieścia Sztuk rysował i malował Tomasz Wrzosek uczeń klasy 4tej Gimnazjum w Pińczowie roku 1865 z roślin illustrowanych, pokazywanych przez Professora Wiszniewskiego przy wykładzie Botaniki*¹¹ (ryc. 2). Jest to album, którego wysokość grzbietu oprawy wynosi 20,3 cm, a szerokość – 13,4 cm, oprawa jest czarna, tłoczona, ozdobna, płócienna. Strona pierwsza zawiera powyższy tytuł, a ponad nim innym charakterem pisma dopisano [prawdopodobnie uczynił to Tomasz Wrzosek pod koniec życia]: „Rysował i malował

Tomasz Wrzosek uczeń klasy IV Gimnazjum w Pińczowie w roku 1865”. U dołu strony znajduje się informacja: „Rośliny te pozostawiam jako najcenniejszą pamiątkę mojemu ukochanemu Synowi Antoniemu. Słone przy Rabce, październik 1916. Tom[asz] Wrzosek”. Album zawiera 127 kart (o wymiarach: wysokość – 19,8 cm, szerokość – 12,8 cm), z których 126 jest numerowanych (w lewym, górnym rogu na przeciwnej stronie karty niż rysunek), brak karty nr 54. Rysunki umieszczone są na jednej stronie karty i przedstawiają najczęściej pokrój danej rośliny, a także szczegóły budowy np. kłacza, kwiatu, owocu, nasienia (ryc. 3). Zwykle kolorowany jest jedynie rysunek całej rośliny, reszta – tylko w tuszu. Wszystkie oddzielne elementy ryciny na danej stronie ponumerowano ołówkiem. Analogicznie do opisanego powyżej w *Zeszytach z rycinami botanicznymi Tomasza Wrzoseka, 1865 r.*, w lewym górnym rogu każdej strony znajduje się oznaczenie klasy i gromady według systemu Linneusza, tym razem jednak składające się z samego tylko kolejnego numeru klasy zapisanego przy pomocy cyfr rzymskich (I–XXIV) i gromady – arabskich (1–6). Cały album, wbrew tytułowi, zawiera ryciny 126 roślin (w tym: 123 roślin kwiatowych, 2 – paproci i 1 – porostu).

4). W posiadaniu p. J. Wrzosek-Matł są także pojedyncze karty, które zawierają ryciny roślin lub elementy roślinne:

a) kartka 7 × 11,5 cm, rysunek ołówkiem postaci kobiecej odzianej w liście, płatki i inne fragmenty fiołka, podpis: „La violette, T. Wrzosek, 23/2 1880 w Krakowie”;

b) kartka 20,5 × 14,3 cm, rysunek tuszem, lawowany: oprócz wymarłego zwierzęcia (*Pterichthys cornutus*) są tu ryciny odcisków liści lub ich części wymarłych, paleozoicznych roślin: *Lepidodendron elegans* i *Odontopteris Schlotthemii* [sic];

c) rysunek kwiatu róży [kartka prawie okrągła] – ołówek kolorowany akwarelą;

d) kartka 30 × 22 cm – kolorowe rysunki 4 par piór i 3 liści jesiennych;

e) kolorowy rysunek pawiego pióra i jesiennego liścia.

Oprócz rycin botanicznych jest również jedna kartka (21 × 13,3 cm) zawierająca rysunki wykonane tuszem, a następnie lawowane, przedstawiające wymarłe paleozoiczne zwierzęta bezkręgowce podpisane następująco: *Struities* [lub *Litiutes*] *cornu-arictis*, *Agaphus cuellardii*, *Calymene Blumenbachii* i *Pterichthys cornutus* [rysunek jedynie ołówkiem].

Oba albumy pochodzą z drugiej połowy 1865 r., jak na to wskazują opisy. Datowana karta jest o 15 lat późniejsza. Brak natomiast informacji o powstaniu pozostałych rycin.

ZNACZENIE

Opisana ikonografia jest niewielkim zbiorem. Dla Antoniego Wrzoska miała zapewne jedynie znaczenie emocjonalne dzięki bezpośredniemu związkowi z twórcą rycin, jego ojcem. Być może dzięki temu była pieczołowicie przechowywana i dotrwała do naszych czasów. Świadczy ona bez wątpienia o dużym talencie rysunkowym, jaki Tomasz Wrzosek przejawiał już w wieku 13 lat. Należy też podziwiać wytrwałość i szybkość młodego autora w rysowaniu. W ciągu około pół roku powstało blisko 200 (a przynajmniej tyle przetrwało) precyzyjnych rysunków.

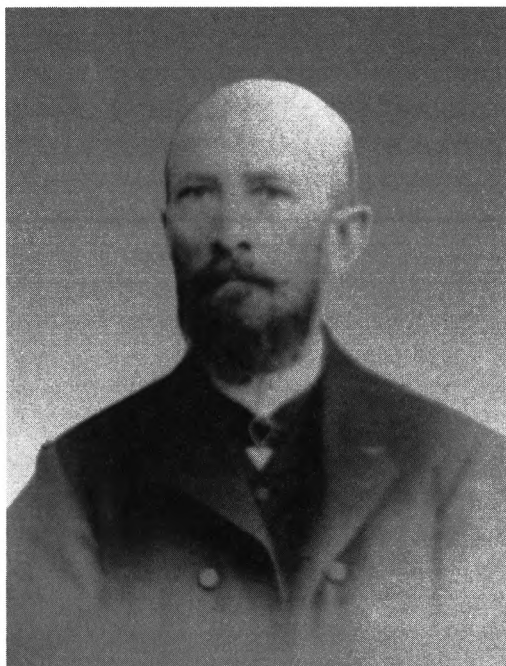
Inne jest znaczenie tego zbioru z punktu widzenia historii botaniki. Dziś te ryciny powstałe w Pińczowie przed 140 laty sporo mogą powiedzieć o ówczesnej dydaktyce botaniki w gimnazjach zaboru rosyjskiego. Forma rysunków bez wątpienia świadczy o tym, że zostały przerysowane z wcześniejszego, publikowanego źródła, jakim mógł być niezidentyfikowany atlas roślin. Atlas ten (a może tablice?) używany był przez nauczyciela przyrody w gimnazjum w Pińczowie w 1865 r. jako pomoc naukowa. Nie wiadomo, czy Tomasz Wrzosek przerysował wszystkie ryciny domniemanego atlasu, czy tylko wybrane.

Na podstawie opisów umieszczonych na poszczególnych kartach można wnieść, że ówczasie stosowano w szkolnictwie zarówno system sztuczny K. Linneusza, jak i naturalny A.P. De Candolle'a i A. De Candolle'a (ojca i syna). To łączne używanie obu tych systemów wynikało zapewne z zalet, jakie każdy z nich prezentował oddzielnie: system Linneusza był logiczny i łatwy w stosowaniu do oznaczania roślin, podczas gdy system De Candolle'a odzwierciedlał pokrewieństwa pomiędzy poszczególnymi taksonami. Dlatego w lewym rogu kart w obu albumach są numery klas i gromad systemu Linneusza, a w prawym – nazwy rodzin systemu De Candolle'a. Z tego powodu zdarza się, że ta sama rodzina ma różne numery klas i gromad systemu Linneusza¹², a temu samemu numerowi klasy odpowiadają różne rodziny systemu De Candolle'a¹³.

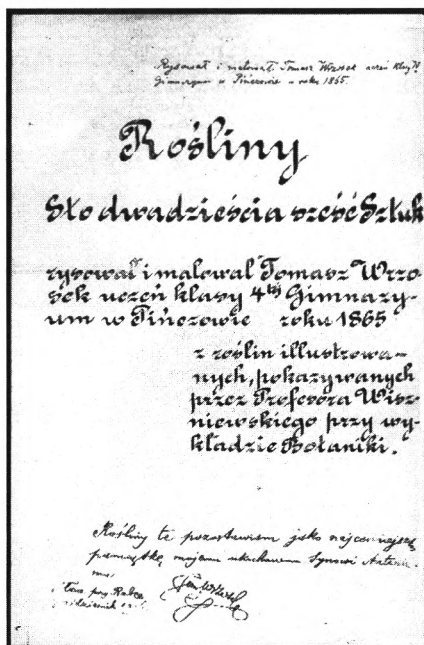
Wśród narysowanych roślin przeważają gatunki o znaczeniu leczniczym, występujące nie tylko w Europie (np. *Althaea officinalis* L., *Atropa belladonna* L. czy *Valeriana officinalis* L.), ale i egzotyczne (takie jak *Aloe succotrina* All., *Cinnamomum camphora* Sieb. czy *Strychnos nux-vomica* L.). Łącznie z tej kategorii jest 71 gatunków. Rośliny spożywcze, dostarczające zarówno jadalnych owoców, nasion, soku, mączki oraz innych produktów, reprezentowane są przez takie gatunki, jak: *Beta vulgaris* L., *Camellia sinensis* (L.) O. Kuntze, *Cocos nucifera* L., *Coffea arabica* L., *Olea europaea* L., *Oryza sativa* L., *Saccharum officinarum* L. czy *Theobroma cacao* L. Do grupy tej można zaliczyć 35 gatunków. Trzecią co do liczebności grupą gatunków są rośliny ozdobne. Są wśród nich takie, jak: *Adiantum capillus-veneris* L., *Aquilegia vulgaris* L., *Syringa vulgaris* L. czy *Viola odorata* L. Inne grupy gatunków są mniej licznie reprezentowane, np. rośliny przyprawowe – przez 16 gatunków, przemysłowe – przez 12,

a barwierskie – przez 4 gatunki. Zastanawia brak wśród narysowanych gatunków większości podstawowych roślin spożywanych w Europie Środkowo-Wschodniej takich, jak: ziemniak (*Solanum tuberosum* L.), kapusta warzywna (*Brassica oleracea* L., brak którejkolwiek z jej odmian), marchew siewna (*Daucus carota* L. ssp. *sativus* (Hoffm.) Arcangeli), pietruszka zwyczajna (*Petroselinum sativum* Hoffm.), gryka zwyczajna (*Fagopyrum esculentum* Moench), groch zwyczajny (*Pisum sativum* L.), fasola zwykła (*Phaseolus vulgaris* L.), jabłoń domowa (*Malus domestica* Borkh.) czy grusza domowa (*Pyrus domestica* Medik.). Mogą tego być dwie przyczyny. Tomasz Wrzosek przerysowywał tylko rośliny bardziej egzotyczne lub mniej mu znane z autopsji. Całkiem pospolite zostały by wtedy pominięte. Drugą przyczyną mógł być brak takich gatunków w służącym za wzór atlasie.

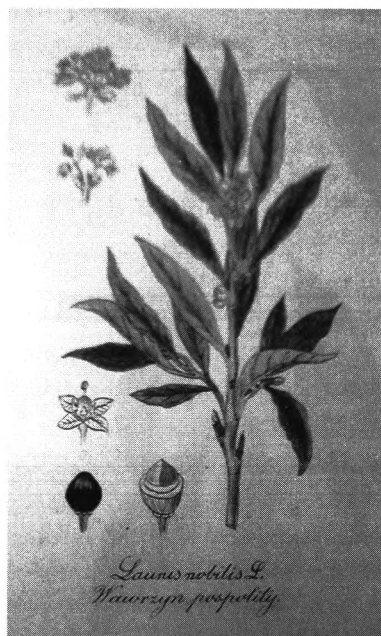
Na podstawie powyższych uwag można przypuszczać, jak w latach sześćdziesiątych XIX w. botanika była nauczana w gimnazjach zaboru rosyjskiego (a szczególnie w klasie IV). Podstawą była morfologia roślin. Nacisk kładziono na użytkarny aspekt tej nauki, dlatego tak dużo wśród rycin jest gatunków użytkowych. Prezentowano głównie rośliny o największym w skali makro znaczeniu ekonomicznym. Nasuwa się pytanie, czy nauczyciel mógł prezentować na lekcjach żywe rośliny użytkowe. Tego, niestety, nie wiemy. Mogło to zależeć od inwencji nauczyciela. W ciągu roku szkolnego było 30–60 lekcji przyrody, z którymi tylko 10–20 odbywało się w okresie wegetacji roślin, a więc ich dostępności. Pokazanie dzieciom 200 gatunków nie tylko obcego pochodzenia było i tak bardzo obciążające pamięć: na jedną lekcję wypadało ich 3–6 (wygląd, własności, występowanie, uprawa, rozliczne zastosowania). Żeby odpowiedzieć na powyższe pytanie, trzeba by sięgnąć do programów szkolnych z Pińczowa z tamtego okresu. Programów takich brak zarówno w Bibliotece PAU i PAN, jak i w Bibliotece Jagiellońskiej. Sądząc po zestawie narysowanych gatunków, wśród których są pospolicie uprawiane w ogródkach (np. *Althaea officinalis*, *Aquilegia vulgaris*, *Beta vulgaris* – to burak) lub chwasty występujące również w okolicach Pińczowa (np. *Anagalis arvensis* – chwast w okopowych i zbożu, *Anchusa officinalis* – roślina rosnąca na glebach wapiennych, których pełno wokół Pińczowa) nauczyciel raczej posługiwał się tablicami, niż żywymi okazami. Interesujące byłoby zbadać, czy – oprócz lekcji – uczniowie mieli kiedykolwiek później okazję spotkać większość z tych gatunków. Jeśli ikonografia ta wiernie oddaje treści ówczesnego nauczania botaniki, to niewystarczająco prezentowano wtedy, naszym zdaniem, rośliny o lokalnej wartości ekonomicznej.

Ryc. 1. Tomasz Wrzosek (fotografia ze zbiorów Archiwum Nauki PAN i PAU, sygn. K III-74 j. a. 195/I).

Ryc. 2. Album *Rośliny Sto dwadzieścia Sztuk* rysował i malował Tomasz Wrzosek [...], strona tytułowa.

Ryc. 3. Rycina przedstawiająca *Laurus nobilis* L. (*Lauraceae*), wawrzyn szlachetny (album *Rośliny Sto dwadzieścia Sztuk* rysował i malował Tomasz Wrzosek [...], k. 51).

Aneks

WYKAZ GATUNKÓW ROŚLIN, KTÓRYCH RYCINY ZNAJDUJĄ SIĘ W SPUŚCIZNIE A. WRZOSKA

Poniższa lista ma następujący układ: współczesna nazwa łacińska, przynależność danego gatunku do rodziny według współczesnej systematyki, aktualna polska nazwa¹⁴ (dla kilku gatunków nie odzyskano), a po myślniku – oznaczenie zbioru, w którym zawarta jest rycina (A – Zeszyt z rycinami botanicznymi Tomasza Wrzosa, 1865 r.¹⁵; B – *Botanika. Ciąg dalszy* – 27 kart niebieskiego papieru zszytych razem, noszących taki tytuł¹⁶; C – *Rośliny Sto dwadzieścia Sztuk* rysował i malował Tomasz Wrzosek uczeń klasy 4^{tej} Gimnazjum w Pińczowie roku 1865 z roślin illustrowanych, pokazywanych przez Professora Wiszniewskiego przy wykładzie Botaniki¹⁷), a następnie numery kart z albumów wraz ze znajdującymi się tam opisami.

Acacia nilotica (L.) Del. ssp. *nilotica* (L.) Del. (*Mimosaceae*), akacja (arabska?) – C: k. 123. XXIII, 1. *Fabaceae*. *Acacia vera* I. Bauh.

Adiantum capillus-veneris L. (*Adiantaceae*), niekropień delikatny – C: k. 126. XXIV, 2. *Filicea*. *Adiantum Capillus Veneris* Lin.

- Aloe succotrina* All. (Liliaceae) – A: 11. Gr. VI. Asphodeleae. Aloë soccotrina Harv. Aloes; C: k. 42. VI. Asphodeleae. Aloë soccotrina Harv.
- Althaea officinalis* L. (Malvaceae), prawoślaz lekarski – A: 21. Gr. XVI Malvaceae. *Althaea officinalis* L. Śláz lekarski v Topolówka; C: k. 86. XVI. Malvaceae. *Althaea officinalis* L.
- Amygdalus communis* L. (Rosaceae), migdałowiec pospolity – C: k. 70. XII. Rosaceae. *Amygdalus communis* L.
- Anagallis arvensis* L. (Primulaceae), kurzyśląd polny –B: s. 43. *Anagallis coerulea*
- Anchusa officinalis* L. (Boraginaceae), farbownik lekarski – B: s. 54. *Anchusa officinalis*
- Aquilegia vulgaris* L. (Ranunculaceae), orlik pospolity – C: k. 74. XIII. Ranunculaceae. *Aquilegia vulgaris* L.
- Arctostaphylos uva-ursi* (L.) Sprengel (Ericaceae), mącznica lekarska – C: k. 59. X. Ericaceae. *Arbutus Uva ursi* L.
- Arnica montana* L. (Asteraceae), arnika góraska (kupalnik górski) – A: 18. Gr. XIX Synanthereae. *Arnica montana* L. Arnika; C: k. 101. XIX. Synanthereae. *Arnica montana* L.
- Arum maculatum* L. (Araceae), obrazki plamiste – A: 5. Gr. XX. Aroideae. *Arum maculatum* L. Dżiki Imber niemiecki. Ośle uszy; C: k. 107. XX [opis zielonym tuszem] Aroideae. *Arum maculatum* L. [rysunek chyba później wykonany niż pozostałe w tym albumie, ponieważ inaczej rysowany, kolory bardziej delikatne]
- Asarum europaeum* L. (Aristolochiaceae), kopytnik pospolity – A: 7. Gr. XI. Asarineae. *Asarum europaeum* L. Kopytnik; C: k. 64. XI. Asarineae. *Asarum europaeum* L.
- Astragalus erectus* Oliv. [gatunek na rycinie niezidentyfikowany] – C: k. 91. XVII, 4. Fabaceae. *Astragalus erectus* Oliv.
- Atropa belladonna* L. (Solanaceae), pokrzyk wilcza-jagoda – C: k. 22. V. Solanaceae. *Atropa Belladonna* L. Pokrzyk lekarski
- Berberis vulgaris* L. (Berberidaceae), berberys zwyczajny – C: k. 39. VI. berberideae. *Berberis vulgaris* L.
- Beta vulgaris* L. (Chenopodiaceae), burak zwyczajny – B: s. 48. *Beta vulgaris*. burak czerwony
- Bryonia alba* L. (Cucurbitaceae), przestęp biały – C: k. 109. XXI, 3(8). Cucurbitaceae. *Bryonia alba* L.
- Calendula arvensis* L. (Asteraceae), nagietek polny – C: k. 97. XIX, 4. Radiatae. *Calendula arvensis* L. Nogietek polny.
- Camellia sinensis* (L.) O. Kuntze (Theaceae), herbata chińska – A: 19. Gr. XIII. Camellieae. *Thea chinensis* Sims. Herbata; C: k. 77. XIII. Camellieae. *Thea chinensis* Sims.

- Campanula persicifolia* L. (Campanulaceae), dzwonek brzoskwiniolistny – B: s. 43.
Campanula persicifolia
- Capsicum annuum* L. (Solanaceae), papryka roczna (pieprz chilijski) – C: k. 23. Solanaceae. Capsicum annuum L.
- Cardamine pratensis* L. (Brassicaceae), rzeżucha łąkowa – A: XV. Brassicaceae. str. 152.¹⁸ Rzeżucha łąkowa, Maślanka. Cardamine pratensis [rysunek ołówkiem]
- Carlina acaulis* L. (Asteraceae), dziewięciśli bezłodygowy – A: 25. Gr. XIX Synanthereae. Carlina acaulis L. Karlina albo ... [nieczytelne]; C: k. 96. XIX. Synanthereae. Carlina acaulis L.
- Centaurium erythraea* Rafn (Gentianaceae), centuria pospolita – B: s. 44. Erythraea Centaurium; C: k. 33. V. Gentianeae. Erythraea Centaurium Pers.
- Cephaelis ipecacuanha* (Brot.) A. Rich. (Rubiaceae), ipekakuana prawdziwa (wymiotnica prawdziwa) – B: s. 52. Cephaelis Ipecacuanha, Cinchona (drzewo chinowe); C: k. 18. V. Rubiaceae. Cephaelis Ipecacuanha Sw. Rich.
- Cetraria islandica* (L.) Ach. (Parmeliaceae), płucnica islandzka – C: k. 127. XXIV, 4. Lichenes. Cetraria islandica Ach.
- Cinchona officinalis* L. (Rubiaceae), chinowiec – C: k. 17. V. Rubiaceae. Cinchona Condaminea Bonpl. Drzewo Chinowe.
- Cinnamomum camphora* Sieb. (Lauraceae), cynamonowiec kamforowy – C: k. 52. IX. Laurineae. Laurus Camphora L. Wawrzyn Kamforowy
- Cinnamomum zeylanicum* Blume (Lauraceae), cynamonowiec cejloński – C: k. 53. IX, 1. Laurineae. Laurus Cinnamomum L. Wawrzyn Cynamonowy
- Citrullus lanatus* (Thunb.) Mansfeld (Cucurbitaceae), arbuz – C: k. 110. XXI, 9. Cucurbitaceae. Cucumis Citrullus Dec.
- Citrus medica* L. (Rutaceae), cedrat – C: k. 95. XVIII. Hesperideae. Citrus medica Lin.
- Cnicus benedictus* L. (Asteraceae), drapacz lekarski – C: k. 103. XIX. Cynareae. Centaurea benedicta
- Cochlearia officinalis* L. (Brassicaceae), warzucha lekarska – C: k. 85. XV, 1. Brassicaceae. Cochlearia officinalis
- Cocos nucifera* L. (Arecaceae), kokosowa palma – C: k. 113. XXII [poprawione ołówkiem na: XXI]. Arecaceae. Cocos nucifera
- Coffea arabica* L. (Rubiaceae), kawa arabska – A: 14. Gr. V. Rubiaceae. Coffea arabica L. Kawa; B: s. 52. Coffea arabica; C: k. 19. V. Rubiaceae. Coffea arabica L.
- Colchicum autumnale* L. (Colchicaceae), zimowit jesienny – A: 20. Gr. VI Colchicaceae. Colchicum autumnale L. Zimowit jesienny [nazwa polska późniejsza, wiele elementów oznaczonych literami: A – pęd kwiatowy, B – cebula, C – owoc, i cyframi 1–7, na odwrotnej stronie: dwukrotnie przybita pieczętka: Antoni Wrzosek]; C: k. 41. VI Colchicaceae. Colchicum autumnale L.
- Convolvulus arvensis* L. (Convolvulaceae), powój polny – B: s. 45. Convolvulus arvensis

- Copaifera officinalis* L. (Caesalpiniaceae), kopajawa – C: k. 55. X, 1. Fabaceae. *Copaifera officinalis* L.
- Cornus mas* L. (Cornaceae), dereń jadalny (dereń właściwy) – B: s. 38. dereń pospolity
- Crocus sativus* L. (Iridaceae), szafran uprawny – A: 2. Gr. 3. Fridaeae. *Crocus sativus*. Szafran albo Saflor; B: s. 33. *Crocus sativus*; C: k. 12. III. Irideae. *Crocus sativus*
- Curcuma longa* L. (Zingiberaceae), ostryż długi – A: 4. Gr. I. Scitamineae. *Curcuma longa* L. Kurkuma; B: s. 29. *Curcuma longa*; C: k. 2. I. Scitamineae. *Curcuma longa* L. Ostryż długi v[el] Żółcień
- Cydonia oblonga* Miller (Rosaceae), pigwa pospolita – C: k. 69. XII. Rosaceae. *Cydonia vulgaris* Willd.
- Cynoglossum officinale* L. (Boraginaceae), ostrzeń pospolity – B: s. 53. *Cynoglossum officinale*; C: k. 37. V. Borragineae. *Cynoglossum officinale* L.
- Daemonorops draco* Blume (Arecaceae), czarciuk smoczy – C: k. 43. VI. Arecaceae. *Calamus Draco* Willd.
- Daphne mezereum* L. (Thymelaeaceae), wawrzynek wilczelyko – A: 16. Gr. VIII. Thymeleaceae. *Daphne mezereum* L. Wawrzynek Wilcze łyko; C: k. 49. VIII. Thymeleaceae. *Daphne Mezereum* L.
- Digitalis purpurea* L. (Scrophulariaceae), naparstnica purpurowa – A: 23. Gr. XIV. Scrophularineae. *Digitalis purpurea* L. Naparstnica czerwona; C: k. 83. XIV. Scrophularineae. *Digitalis purpurea* L.
- Diphasiastrum complanatum* (L.) J. Holub (Lycopodiaceae), widlicz spłaszczony – C: k. 125. XXIV, 1. Lycopodiaceae. *Lycopodium complanatum* L.
- Elettaria cardamomum* White et Maton (Zingiberaceae), kardamon malabarski – C: k. 3. I, 1. Amomeae. *Alpinia Cardamomum* Roxb.
- Eugenia caryophyllata* Thunb. (Myrtaceae), goździkowiec korzenny – C: k. 112. XXII, 1. Myrtineae. *Caryophyllum aromaticum* L.
- Exogonium purga* (Wender.) Benth. (Convolvulaceae), jalapa meksykańska – A: 24. *Convolvulus lalappa* L.; B: s. 45. *Convolvulus lalappa*; C: k. 26. V. Convolvulaceae. *Convolvulus lalappa* L.
- Ficus carica* L. (Moraceae), figa pospolita – C: k. 124. XXIII. Urticeae. *Ficus Carica* L.
- Frangula alnus* Mill. (Rhamnaceae), kruszyna pospolita – B: s. 40. kruszyna
- Fraxinus ornus* L. (Oleaceae), jesion mallowy – B: s. 31. *Fraxinus ornus*; C: k. 122. XXIII. Iasmineae. *Fraxinus Ornus* L. Iesion kwiatowy
- Fumaria officinalis* L. (Fumariaceae), dymnica pospolita – C: k. 92. XVII, 2. Fumariaceae. *Fumaria officinalis* L.
- Garcinia cambogia* Desr. (Hypericaceae (Clusiaceae)), mangostan (kambodżański?) – C: k. 78. XIII, 1. Guttiferae. *Garcinia cambogia* Desrous.

- Gentiana cruciata* L. (Gentianeae), goryczka krzyżowa – C: k. 35. V. Gentianeae. *Gentiana cruciata* L.
- Geum urbanum* L. (Rosaceae), kuklik pospolity – C: k. 68. XII, 6. Potentilleae. *Geum urbanum* L.
- Glechoma hederacea* L. (Lamiaceae), bluszcz kurdybanek – C: k. 80. XIV, 1. Lamiaceae. *Glechoma hederacea* L.
- Glycyrrhiza glabra* L. (Fabaceae), lukrecja gładka – C: k. 90. XVII. Fabaceae. *Glycyrrhiza glabra* L.
- Gossypium herbaceum* L. (Malvaceae), bawełna indyjska – A: 22. Gr. XVI 6. Malvaceae. *Gossypium herbaceum* L. Bawełna zielna; C: k. 87. XVI, 6. Malvaceae. *Gossypium herbaceum* L.
- Gratiola officinalis* L. (Scrophulariaceae), konitrut błotny – C: k. 8. II. Scrophularineae. *Gratiola officinalis* L.
- Guajacum officinale* L. (Zygophyllaceae), gwajakowiec lekarski – C: k. 63. X, 1. Rutaceae. Gnajacum [powinno być: *Guajacum*] *officinale* L.
- Hedera helix* L. (Araliaceae), bluszcz pospolity – B: s. 47. *Hedera helix*; C: k. 24. V. Hederaceae. *Hedera Helix* L.
- Helleborus viridis* L. (Ranunculaceae), ciemiernik zielony – C: k. 75. XIII. Ranunculaceae. *Helleborus viridis* L.
- Humulus lupulus* L. (Cannabaceae), chmiel zwyczajny – C: k. 119. XXII, 5. Urticeae. *Humulus Lupulus* L.
- Hyssopus officinalis* L. (Lamiaceae), hyzop lekarski – C: k. 81. XIV, 1. Lamiaceae. *Hyssopus officinalis* L.
- Inula helenium* L. (Asteraceae), oman wielki – C: k. 98. XIX, 2. Synanthereae (Radiatae). *Inula Helenium* L.
- Iris germanica* L. (Iridaceae), kosaciec bródkowy (kosaciec niemiecki) – B: s. 33. *Iris germanica*; C: k. 11. III. Irideae. *Iris florentina*. Kosaciec florencki.
- Oxalis* [prawdopodobnie *O. dillenii* Jacq.] (Oxalidaceae), szczawik Dillena – C: k. 60. X. Oxalideae. *Oxalis stricta* Jacq.
- Laurus nobilis* L. (Lauraceae), wawrzyn szlachetny – A: *Laurus nobilis* L. [ryc. ołówkiem]; C: k. 51. IX. Laurineae. *Laurus nobilis* L. Wawrzyn pospolity
- Lavandula angustifolia* Miller (Lamiaceae), lawenda wąskolistna – C: k. 82. XIV. Lamiaceae. *Lavandula angustifolia* L.
- Linaria vulgaris* Miller (Scrophulariaceae), Inica pospolita – C: k. 84. XIV, 2. Scrophularineae. *Linaria vulgaris* Bauch.
- Linum usitatissimum* L. (Linaceae), len zwyczajny – C: k. 36. V. Lineae. *Linum usitatissimum* L.
- Maranta arundinacea* L. (Marantaceae), maranta trzciniowata – C: k. 1. I. Scitamineae. *Maranta arundinacea* L. Aksamitowiec trzciny

- Melilotus officinalis* (L.) Pallas (Fabaceae), nostryk żółty – C: k. 94. XVII, 4. Papilionaceae. *Melilotus officinalis* L.
- Menyanthes trifoliata* L. (Menyanthaceae), bobrek trójlistkowy – B: s. 45. *Menyanthes trifoliata*; C: k. 34. V. Gentianeae. *Menyanthes trifoliata* L.
- Mimosa pudica* L. (Mimosaceae), czulek wstydlivy – A: *Mimosa pudica*
- Morus nigra* L. (Moraceae), morwa czarna – C: k. 108. XXI. Urticeae. *Morus nigra* L.
- Myosotis palustris* (L.) L. em. Rchb. (Boraginaceae), niezapominajka błotna – B: s. 53. *Myosotis palustris* – korzeń
- Myristica fragrans* Houtt. (Myristicaceae), muszkatolowiec – C: k. 111. XXII. Laurineae. *Myristica aromatica* Roxb.
- Nicotiana tabacum* L. (Solanaceae), tytoń szlachetny – C: k. 21. V. Solaneae. *Nicotiana Tabacum* L. Tytoń Multanski
- Olea europaea* L. (Oleaceae), oliwka europejska – A: 1. Gr. II. Jasmineae. *Olea europaea* L. Drzewo oliwne; B: s. 32. *Olea europaea*; C: k. 9. II. Iasmineae. *Olea europaea* L.
- Orchis mascula* L. (Orchidaceae), storczyk męski – C: k. 105. XX. Orchideae. *Orchis mascula* L.
- Oryza sativa* L. (Poaceae), ryż – A: 13. Gr. VI. Poaceae. *Oryza sativa* L. Ryż; C: k. 44. VI. Poaceae. *Oryza sativa* L.
- Paeonia officinalis* L. (Ranunculaceae), piwonia lekarska – C: k. 76. XIII. Ranunculaceae. *Paeonia officinalis* L.
- Paris quadrifolia* L. (Liliaceae), czworolist pospolity – C: k. 48. VIII. Asparagineae. *Paris quadrifolia* L.
- Phoenix dactylifera* L. (Arecaceae), daktylowiec właściwy – C: k. 114. XXII. Arecaceae. *Phoenix dactylifera* L.
- Pimenta officinalis* Lindl. (Myrtaceae), korzennik lekarski – C: k. 71. XII, 1. Myrtaceae. *Myrtus Pimenta* L.
- Piper nigrum* L. (Piperaceae), pieprz czarny – A: 17. Gr. 2. Urticeae. *Piper nigrum* L. Pieprz czarny albo pospolity; B: s. 32. *Piper nigrum*; C: k. 10. II. Urticeae. *Piper nigrum* L.
- Pistacia lentiscus* L. (Anacardiaceae), pistacja kleista – C: k. 120. XXII, 5. Terebinthaceae. *Pistacia lentiscus* L.
- Pistacia vera* L. (Anacardiaceae), pistacja właściwa – A: *Pistacia vera*
- Plantago major* L. (Plantaginaceae), babka zwyczajna – C: k. 15. IV. Plantagineae. *Plantago major* L.
- Polygonum bistorta* L. (Polygonaceae), rdest wężownik – C: k. 46. VIII, 3. Polygoneae. *Polygonum Bistorta* L.
- Potentilla erecta* (L.) Rauschel (Rosaceae), pięciornik kurze ziele – C: k. 67. XII. Potentilleae. *Tormentilla erecta* L.

- Primula veris* L. (Primulaceae), pierwiosnek lekarski – B: s. 43. *Primula veris*; C: k. 32. V. Primulaceae. *Primula veris* L.
- Pulsatilla vulgaris* Miller (Ranunculaceae), sasanka zwyczajna – C: k. 73. XIII. Ranunculaceae. *Pulsatilla vulgaris* Mill.
- Punica granatum* L. (Punicaceae), granat właściwy – A: 9. Gr. XII. Myrtiliaceae. *Punica Granatum*. Granatowiec; C: k. 72. XII. Myrtiliaceae. *Punica Granatum*
- Raphia ruffia* (Jacq.) Mart. (Arecaceae), rafia włóknodajna – C: k. 115. XXII. Arecaceae. *Sagus farinifera* Gaeretn.
- Rhamnus catharticus* L. (Rhamnaceae), szakłak pospolity – C: k. 27. V. Rhamnaceae. *Rhamnus cathartica* L.
- Rheum rhabarbarum* L. (Polygonaceae), rabarbar kędzierzawy – A: 10. Gr. IX. Polygoneae. *Rheum undulatum* L. Rumberbarum; C: k. 50. IX. Polygoneae. *Rheum undulatum* L.
- Rhododendron ferrugineum* L. (Ericaceae), różanecznik alpejski – C: k. 58. X, 1. Ericaceae. *Rhododendron ferrugineum* L.
- Ribes rubrum* L. (Grossulariaceae), porzeczka zwyczajna – B: s. 41. *Ribes rubrum*
- Ribes uva-crispa* L. (Grossulariaceae), porzeczka agrest – B: s. 42. agrest
- Ricinus communis* L. (Euphorbiaceae), rącznik zwyczajny – A: 8. Gr. XIX. Euphorbiaceae. *Ricinus communis* L. v. *Ricinus palma-Christi*. Rącznik zwyczajny; C: k. 104. XIX. Euphorbiaceae. *Ricinus communis* L.
- Rosmarinus officinalis* L. (Lamiaceae), rozmaryn lekarski – C: k. 6. II. Lamiaceae. *Rosmarinus officinalis* L.
- Rubia tinctorum* L. (Rubiaceae), marzanna barwierska – A: 15. Gr. IV. Rubiaceae. *Rubia tinctorum* L. Marzanna; C: k. 16. IV. Rubiaceae. *Rubia tinctorum* L.
- Rubus saxatilis* L. (Rosaceae), malina kamionka – C: k. 66. XII. Potentilleae. *Rubus saxatilis* L.
- Rumex acetosa* L. (Polygonaceae), szczaw zwyczajny – C: k. 40. VI. Polygoneae. *Rumex Acetosa* L.
- Ruta graveolens* L. (Rutaceae), ruta zwyczajna – C: k. 62. X. Rutaceae. *Ruta graveolens* L.
- Saccharum officinarum* L. (Poaceae), trzcina cukrowa – A: Gr. III. Poaceae (Saccharineae). *Saccharum officinarum* L. L.....[wyraz nieczytelny] cukrowa; B: s. 37. *Saccharum officinarum*; C: k. 13. III. Poaceae (Saccharineae). *Saccharum officinarum* L.
- Salvia officinalis* L. (Lamiaceae), szalawia lekarska – C: k. 5. II. Lamiaceae. *Salvia officinalis* L. Szalawia lekarska
- Sambucus ebulus* L. (Caprifoliaceae), bez hebd – C: k. 25. V. Hederaceae L., Caprifoliaceae Juss. *Sambucus Ebulus* L.
- Sambucus nigra* L. (Caprifoliaceae), dziki bez czarny – B: s. 46. *Sambucus nigra* [rysunek nie kolorowany]

- Santalum album* L. (Santalaceae), sandałowiec biały – C: k. 14. IV, 1. Santalaceae. *Santalum album* L.
- Saponaria officinalis* L. (Caryophyllaceae), mydlnica lekarska – C: k. 61. X. Caryophyllaceae (Sileneae). *Saponaria officinales* L.
- Sempervivum tectorum* L. (Crassulaceae), rojnik murowy – C: k. 65. XI. Crassulaceae. *Sempervivum tectorum* L. Rojnik zwyczajny
- Senecio vulgaris* L. (Asteraceae), starzec zwyczajny – C: k. 99. XIX, 2. Synanthereae (Radiatae). *Senecio vulgaris* L.
- Smilax officinalis* Humb., Bonpl. et Kunth (Smilacaceae), kolcorośl lekarski – C: k. 121. XXII, 6. Sarmenaceae. *Smilax Sarsaparilla* L.
- Solanum dulcamara* L. (Solanaceae), psianka słodkogórz – C: k. 20. V. Solaneae. *Solanum Dulcamara* L. Psianka słodkogorzka
- Strychnos nux-vomica* L. (Loganiaceae), kulczyba wronie oko – B: s. 51. *Strychnos nux vomica*; C: k. 29. V. Apocynae. *Strychnos nux vomica* L.
- Styrax benzoin* Dryander (Styracaceae), styrakowiec benzoesowy – C: k. 57. X, 1. Eri-coideae. *Styrax Benzoin* Dryand.
- Styrax officinalis* L. (Styracaceae), styrakowiec lekarski – C: k. 56. X, 1. Guajacaneae. *Styrax officinale* L.
- Symphytum officinale* L. (Boraginaceae), żywokost lekarski – B: s. 54. *Symphytum officinale*; C: k. 38. V. Borragineae. *Symphytum officinale* L.
- Syringa vulgaris* L. (Oleaceae), lilak pospolity – B: s. 30. *Syringa vulgaris*
- Tabernaemontana dichotoma* Roxb. (Apocynaceae) – C: k. 116. XXII, 3. [brak nazwy rodziny]. *Tabernaemontana Dichotoma*
- Tamarindus indica* L. (Caesalpiniaceae), powidlnik indyjski – C: k. 89. XVI, 1. Fabaceae. *Tamarindus Indica* L.
- Tanacetum vulgare* L. (Asteraceae), wrotycz pospolity – C: k. 102. XIX. Synanthereae, Discoideae. *Tanacetum vulgare* L.
- Taxus baccata* L. (Taxaceae), cis pospolity – C: k. 118. XXII, 5. Conifera. *Taxus baccata* L.
- Theobroma cacao* L. (Sterculiaceae), kakaowiec właściwy – A: 6. Gr. XVI. Malvaceae. *Theobroma Cacao* L. Kakao; C: k. 88. XVI. Malvaceae. *Theobroma Cacao* L.
- Thymus serpyllum* L. (Lamiaceae), macierzanka piaszkowa – C: k. 79. XIV, 1. Lamiaceae. *Thymus Serpyllum* L.
- Trigonella foenum-graecum* L. (Fabaceae), kozieradka pospolita – C: k. 93. XVII, 3. Papilionaceae. *Trigonella Foenum graecum* L.
- Tussilago farfara* L. (Asteraceae), podbiał pospolity – C: k. 100. XIX. Synanthereae. *Tussilago Farfara* L.
- Ullucus tuberosus* Caldas (Bassellaceae) – A: *Ullucus tuberosus* [warzywo korzeniowe, rośnie w Andach peuwiańskich]

- Ulmus minor* Miller (Ulmaceae), wiąz pospolity – C: k. 28. V. Amentaceae (Ulmaceae).
Ulmus campestris L.
- Ulmus* sp. (Ulmaceae), wiąz – B: s. 41. *Ulmus*
- Vaccinium vitis-idaea* L. (Ericaceae), borówka brusznica – C: k. 47. VIII. Vaccinaceae
[może: Vacciniaceae?]. *Vaccinium vitis-idaea* L.
- Valeriana officinalis* L. (Valerianaceae), kozłek lekarski – A: *Valeriana officinalis*, *Valeriana*
- Vanilla planifolia* Andr. (Orchidaceae), wanilia płaskolistna – C: k. 106. XX. Orchidaceae.
Vanilla aromatica L.
- Veronica officinalis* L. (Scrophulariaceae), przetacznik leśny – C: k. 7. II, 1. Scrophulariaceae. *Veronica officinalis* L.
- Vinca minor* L. (Apocynaceae), barwinek pospolity – B: s. 49. barwinek
- Vincetoxicum hirsutum* Medicus (Asclepiadaceae), ciemiężyk biały – C: k. 30.
V. Asclepiadaceae. *Cynanchum Vincetoxicum* R.Br.
- Viola odorata* L. (Violaceae), fiołek wonny (fiołek pachnący) – B: s. 39. *Viola odorata*
- Viscum album* L. (Loranthaceae), jemiola pospolita – C: k. 117. XXII, 4. Loranthaceae.
Viscum album L.
- Vitis vinifera* L. (Vitaceae), winorośl właściwa – C: k. 31. V. Viniferae. *Vitis vinifera* L.
- Zingiber officinale* Roscoe (Zingiberaceae), imbir lekarski – A: 12. Gr. 1. Amomeae.
Zingiber officinale Rosc. Imber; B: s. 29. *Zingiber officinale*; C: k. 4. I. Amomeae.
Zingiber officinale Rosc.

Ryciny odcisków fragmentów roślin wymarłych (w posiadaniu pani Justyny Wrzosek-Matł):

Lepidodendron elegans i *Odontopteris Schlothemii* [sic].

Przypisy

¹ Adres: ul. św. Jana 26, 31-018 Kraków. W dalszych przypisach będzie używany skrót: Arch. PAN/PAU.

² B. Z a b o r s k i, A. W r z o s e k: *Antropogeografia*. W: *Wielka geografia powszechna*. Trzaska, Evert i Michalski Warszawa 1939 ss. 376.

³ B. K o r t u s, J. W a r s z y ń s k a: *Antoni Wrzosek (1908–1983)*. W: A. Z e m a n e k (red.): *Uniwersytet Jagielloński. Złota Księga Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi*. Część I: *Biografie uczonych*. Kraków 2000 s. 377–383; oraz prace tam cytowane.

⁴ W obecnym kształcie organizacyjnym Archiwum powstało w 2002 r. dzięki połączeniu Archiwum PAN Oddział w Krakowie z Archiwum PAU.

⁵ H. D y m n i c k a - W o ł o s z y ń s k a, Z. K o l a n k o w s k i i i n. (oprac.): *Wytyczne opracowania spuścizny archiwalnych po uczonych*. Archiwum PAN Warszawa 1990 ss. 37.

⁶ Używał tylko pierwszego imienia.

⁷ Opracowano na podstawie: materiałów przechowywanych w spuściźnie Antoniego Wrzoska (o sygnaturze K III-74) w Archiwum Nauki PAN i PAU oraz wprowadzenia, autorstwa Justyny Wrzosek-Matl, do przygotowanych do druku jej wspomnień z okresu II wojny światowej.

⁸ Wykaz gatunków roślin, których ryciny znajdują się w spuściźnie A. Wrzoska zawarty jest w Aneksie.

⁹ Arch. PAN/PAU: sygn. K III-74 j. a. 195/I.

¹⁰ Arch. PAN/PAU: sygn. K III-74 tamże.

¹¹ W posiadaniu pani Justyny Wrzosek-Matl.

¹² Rodzaje należące do jednej rodziny mogą różnić się liczbą pręcików, co spowodowało, że system Linneusza umieszczał je w różnych gromadach.

¹³ W jednej klasie systemu Linneusza często były taksony nie spokrewnione ze sobą.

¹⁴ Najczęściej według: M. M i r e k , H. P i e k o ś - M i r k o w a , A. Z a j ą c , M. Z a j ą c : *Flowering plants and pteridophytes of Poland. A checklist. Krytyczna lista roślin naczyniowych Polski*. W. Szafer Institute of Botany Polish Academy of Sciences Kraków 2002 ss. 442; Z. P o d b i e l k o w s k i : *Słownik roślin użytkowych*. Wyd. V. PWRiL Warszawa 1985 ss. 529.

¹⁵ Arch. PAN/PAU: sygn. KIII-74 tamże.

¹⁶ Arch. PAN/PAU: sygn. KIII-74 tamże.

¹⁷ W posiadaniu pani Justyny Wrzosek-Matl.

¹⁸ Znaczenie liczby – niezidentyfikowane; może jest to numer strony atlasu z którego T. Wrzosek odrysował rycinę?

Recenzent: doc. dr hab. *Wanda Grębecka*

Piotr Köhler

THE BOTANIC ICONOGRAPHY IN THE LEGACY OF ANTONI WRZOSEK (1908–1983)

Antoni Wrzosek (1908–1983) was an eminent geographer, president of the Higher Schol of Economics in Wrocław, and then professor at the Jagiellonian University in Cracow. His research covered issues in socio-economic and regional geography. His legacy was donated by his daughter, Justyna Wrzosek-Matl, to the Archives of Science of the Polish Academy of Sciences and the Polish Academy of Arts and Sciences in Cracow. After being arranged, the material was given the call number K III-74.

The botanic iconography in the legacy contains a total of 191 figures illustrating 145 plant species; the author of the pictures was Tomasz Wrzosek (1852–1922) (Fig. 1), Antoni's father. Tomasz Wrzosek was employed by the Austrian State Railways. He was a gifted draughtsman and painter, and also took an interest in literature, history and nature. The illustrations are contained in two albums, botanical notes and loose sheets. The two albums come from the second half of 1865, but there is no information on the remaining illustrations.

The pictures, which came into being at Pińczów, a small town between Cracow and Kielce, can tell us a lot on the teaching of botany in the secondary schools of the part of Poland under Russian occupation. The form of the drawings leaves no doubt that they had been copied from an earlier, published source, such as a plant atlas. The descriptions accompanying the pictures suggest that the educational system made use both of C. Linnaeus' artificial system, as well as of the natural system of A.-P. de Candolle and A. de Candolle (father and son). Among the plants depicted in the drawings, there are 71 species used for medicinal purposes, both of European origin and exotic. There are also pictures of food crops (35 species), decorative plants (16 species) and plants used for industrial purposes (12 species). Most species of the basic food crops of East-Central, however, are not among the plants depicted in the pictures.

The above allows us to form an idea of how botany was taught in the secondary schools of Russian-occupied part of Poland in the 1860s (and especially in the sixth form). The basis of the teaching was the morphology of plants, and there was a focus on the utilitarian aspects of botanical knowledge, which is why there are so many species of crop plants and other plants with practical uses among the illustrations.

